

WAT OUDEREN VERBOND

Verklaringen van het ontstaan en succes van een nieuwe partij

V.P. van Stipdonk en J.J.M. van Holsteyn¹

1. Inleiding

Het Algemeen Ouderen Verbond (AOV) heeft niet te klagen gehad over gebrek aan belangstelling. Na de uiterst succesvol verlopen Tweede-Kamer-verkiezingen van 3 mei 1994 (3,6% van de stemmen, zes zetels) was er volop aandacht. Maar het ging al snel, in het najaar van 1994 en rondom de Statenverkiezingen van maart 1995, om slecht nieuws. Nog geen jaar na de intrede in de Kamer 'spatte de fractie uiteen door onderlinge verdachtmakingen, ruzies, royementen en intriges'.²

Het moge zo zijn dat het AOV geruime tijd van probleem naar probleem struikelde, maar dit kan niet verhullen dat de partij bij de Tweede-Kamer- en bij de Statenverkiezingen een spectaculair resultaat had behaald.³ Bij deze historische Kamerverkiezingen - dieptepunt opkomst, ongekend verlies CDA, groot verlies PvdA, forse winst D66, intrede in de Kamer van drie nieuwe partijen - was toch het resultaat van de beide ouderenpartijen volgens sommigen de grootste verrassing.⁴ Journalisten haastten zich met verhalen over het succes. Tot diepgravende analyses kwam het daarbij niet. Een vanuit wetenschappelijk perspectief belangrijke vraag bleef dan ook onbeantwoord: hoe kan het dat een partij die ten tijde van de verkiezingen krap een half jaar oud is en in feite nog in de steigers staat, de stemmen krijgt van ruim driehonderdduizend kiezers? Kortom: waardoor was het AOV zo succesvol? In deze bijdrage staat deze vraag centraal. Bij de beantwoording ervan zal eerst worden nagegaan welke factoren in zijn algemeenheid van belang (lijken te) zijn voor de opkomst van nieuwe partijen. Vervolgens wordt bekeken of en in welke mate deze factoren relevant zijn voor de oprichting en het succes van het AOV, en welke overige factoren mogelijk een rol hebben gespeeld. De belangrijkste bevindingen zullen worden vermeld in de conclusie. Daarbij wordt dan tevens aandacht besteed aan het belang van een factor die zich theoretisch lastig laat 'vangen': het toeval, de incidentele gebeurtenis.

2. Over het ontstaan en succes van nieuwe partijen

Alvorens in te gaan op factoren die voor de oprichting en het succes van een partij van belang geacht worden, dienen enkele begrippen te worden omschreven. Allereerst het begrip politieke partij; hieronder verstaan wij 'een georganiseerde groep, voorzien van een officiële benaming, die als zodanig kandidaten stelt voor de verkiezingen voor openbare functies'.⁵ Wat is dan een *nieuwe* politieke partij? Voor de invulling van dit begrip is gesuggereerd dat gelet kan worden op nieuwe politieke strijdpunten (issues) of een nieuwe politieke dimensie; dat de scheidslijn tussen 'oud' en 'nieuw' getrokken wordt door een belangrijke historische gebeurtenis als de Tweede Wereldoorlog; of dat het gaat om partijen die aan het oorspronkelijke partijstelsel zijn toegevoegd.⁶ Toekenning van het predikaat nieuw op basis van een van deze drie criteria is problematisch, want bij uitstek willekeurig en in hoge mate afhankelijk van subjectieve elementen: wanneer is een issue een issue en nog nieuw ook, wanneer is een historische gebeurtenis belangrijk genoeg, wie bepaalt wat het oorspronkelijke partijstelsel is? Wij stellen voor een partij nieuw te noemen als de partij voor de eerste keer aan bepaalde verkiezingen meedoet, aldus voor het eerst haar kerntaak - het stellen van kandidaten voor openbare functies - vervullend.⁷

In de Engelstalige literatuur wordt veelal gesproken over de ontwikkeling (*development*) van nieuwe partijen, oprichting en succes onder één noemer brengend. Er zijn redenen om deze twee zaken te (onder)scheiden: er ontstaan geregeld nieuwe partijen, maar slechts weinige zien hun inspanningen beloond met succes.⁸ Als het onderscheidende element van een politieke partij het als zodanig stellen van kandidaten voor vertegenwoordigende functies is, dan kan succes worden opgevat als het verkozen raken van (zo veel mogelijk van die) kandidaten. De relevantie van het onderscheid tussen oprichting en succes kan worden geïllustreerd met de Kamerverkiezingen van 1994, waaraan dertien nieuwe partijen deelnamen; slechts twee partijen waren succesvol, dat wil zeggen slaagden erin Kamerzetels te bemachtigen.

2.1 De oprichting van een politieke partij

Bij het oprichten van een partij hoeft in Nederland slechts aan bescheiden formele eisen te worden voldaan. Aangezien de politieke partij als vereniging wordt gezien, dient deze bij de notaris te worden opgericht. Als dit op correcte wijze is geschied, kunnen door de nieuwe partij zonder veel moeite kandidaten worden gesteld: de partijnaam moet worden geregistreerd, een borgsom moet worden betaald, en elke ingediende lijst moet worden ondersteund door (op het gemeentehuis te zetten) handtekeningen van tien inwoners van de betreffende kieskring. Heeft men deze drempels overschreden, dan staat geen enkele formele belemmering deelname aan verkiezingen meer in de weg.

Als het gaat om de inhoudelijke kant van de zaak, zijn de meeste onderzoekers het er over eens dat partijen worden opgericht als er 'iets mis' is. Hierbij kan het gaan om een wezenlijke, nieuwe scheidslijn die zich vertoont binnen de samenleving of om een minder vergaande ontwikkeling als het ontstaan of bestaan van een groot maatschappelijk probleem. De kans op het ontstaan van nieuwe partijen zou dan het grootst zijn in grote landen die wat betreft taal, religie, ras of anderszins heterogeen zijn, omdat de kans op problemen daar groter zou zijn dan in kleine, homogene landen.⁹ De aanwezigheid van een misstand is overigens mogelijk een noodzakelijke, maar zeker geen voldoende voorwaarde voor het ontstaan van nieuwe partijen. Het betreffende probleem dient te worden gepolitiseerd, dat wil zeggen: moet worden gedefinieerd als probleem waarop de overheid beleidsmatig dient te reageren.¹⁰ Ook moet er een groep mensen zijn die van mening is dat een nieuwe partij een middel is om een oplossing te bereiken of dichterbij te brengen; deze mensen moeten bereid zijn tijd, energie en wellicht geld te steken in de oprichting van een partij.

2.2 Het succes van een nieuwe politieke partij

Bij de verklaring van het succes van een nieuwe politieke partij kan geen beroep worden gedaan op een alomvattende theorie, aangezien deze niet bestaat. Wel is er een 'shopping list of explanatory factors'.¹¹ De zaken die op dit lijstje staan, laten zich ordenen in drie groepen: institutionele, extern-politieke en intern-politieke factoren.

institutionele factoren

De institutionele factoren ter verklaring van het succes van nieuwe partijen hebben betrekking op bepaalde aspecten van het politieke bestel, zoals het kiesstelsel, de aard van het bestel en het belang der verkiezingen.

In de eerste plaats is gewezen op het belang van het kiesstelsel: in een stelsel met evenredige vertegenwoordiging hebben nieuwe partijen een grotere kans op succes dan in een meerderheidsstelsel. Bij evenredige vertegenwoordiging is het objectief gezien makkelijker om een kandidaat verkozen te krijgen, terwijl voor kiezers de psychologische horde - gooi ik mijn stem weg als ik deze nieuwe partij steun? - eenvoudiger te nemen zal zijn. In de praktijk blijkt er inderdaad sprake van een grotere kans op succes voor nieuwe partijen bij evenredige vertegenwoordiging.¹² Onder de noemer kiesstelsel kan ook gekeken worden naar een eventuele opkomst- of stemplicht. Bij aanwezigheid van zo'n plicht is het eenvoudiger voor nieuwe partijen om kandidaten verkozen te krijgen. Zo zou een nieuwe partij als ROSSEM het bij de Belgische verkiezingen van november 1991 minder goed hebben gedaan bij afwezigheid van de stemplicht.¹³

In de tweede plaats wordt verwacht dat een nieuwe partij een relatief grote

kans op succes heeft in een gedecentraliseerd federaal stelsel. Zeker als er sprake is van regionale concentratie van de aanhang, zou succes op subnationaal niveau de stoot kunnen geven tot de uitbouw van en publiciteit voor de partij. Deze niet onlogische verwachting vindt echter weinig steun in empirisch onderzoek.¹⁴

Tot slot is gewezen op het soort en daarmee samenhangende belang van de verkiezingen. Hier is het onderscheid tussen eersterangs- en tweederangsverkiezingen relevant.¹⁵ Als verkiezingen (volgens de kiezers) betrekking hebben op de 'echte' machtsvraag - die in de regel alleen op nationaal niveau wordt gesteld - wordt gesproken van eersterangs verkiezingen, en in die gevallen waarin deze vraag niet primair aan de orde is van tweederangs verkiezingen. Omdat kiezers 'bij verkiezingen van de tweede orde meer met hun hart stemmen, terwijl zij dat bij verkiezingen van eerste orde meer met hun hoofd doen', kunnen nieuwe partijen bij tweederangs verkiezingen eerder op enig succes rekenen.¹⁶

extern-politieke factoren

Extern-politieke factoren hebben betrekking op de gevestigde politieke partijen en het electoraat.

Nieuwe politieke partijen zijn in belangrijke mate afhankelijk van de ruimte die gevestigde partijen bieden. De oprichting van een partij is veelal het gevolg van de definiëring van een maatschappelijke misstand als politiek probleem (in enge zin opgevat als issue, in brede zin als dimensie). De kans op succes zal dan ook mede afhangen van de reactie van bestaande partijen op het gepolitiseerde probleem. Als deze partijen hier snel en effectief op inspelen, wordt nieuwe partijen de kans op succes min of meer ontnomen.¹⁷ Hier wordt tegenin gebracht, met name in extreem-rechtse kringen, dat nieuwe partijen zelfs dan kans op succes hebben, omdat kiezers de voorkeur zouden geven aan het origineel boven de kopie.¹⁸

Het ligt voor de hand dat diverse kenmerken van het electoraat van belang zijn voor de succeschansen van nieuwe partijen. Zo vormen sterke banden tussen kiezers en bestaande partijen een aanzienlijke hindernis voor een nieuwe partij. In de Verenigde Staten vormt partij-identificatie nog altijd een van de belangrijkste factoren in de verklaring van stemgedrag; een eenmaal ontwikkelde identificatie is in hoge mate bestendig.¹⁹ Ook is geopperd dat een toename in de omvang van het electoraat kan bijdragen aan het succes van een nieuwe partij. Zeker als de nieuwe kiezers geen band ontwikkeld hebben met bestaande partijen, liggen er voor nieuwe partijen kansen bij de instroom in het electoraat van voorheen niet-kiesgerechtigden. Een variant hierop is dat een inactieve groep politiek wordt geactiveerd. Voor Nederland kan gedacht worden aan het succes van de Boerenpartij, dat deels kan worden toegeschreven aan de politieke 'bewustwording' en mobilisatie van althans een deel der boeren.²⁰

Van nieuwe partijen is beweerd dat 'to a great extent they are not masters of their own destiny', afhankelijk als zij zouden zijn van externe factoren.²¹ Volgens deze redenering moet het succes van nieuwe partijen niet worden gezien als het slagen van die partijen, maar primair als het falen van de gevestigde partijen.²² Relativering van het vermogen van nieuwe partijen om op eigen kracht succes te behalen mag er echter niet toe leiden dat intern-politieke factoren, zaken die binnen de nieuwe partij aan- of afwezig zijn, buiten beschouwing blijven. Externe factoren bieden wellicht kansen, maar het benutten ervan lijkt mede afhankelijk van interne omstandigheden. Ook een perfecte voorzet moet nog worden ingekopt.

Een eerste interne factor is het leiderschap. Heeft de nieuwe partij de beschikking over een inspirerende, charismatische en bekende leider, dan volgt aandacht van de media. Kiezers raken op de hoogte van de partij en kunnen zo sympathie voor die partij ontwikkelen.²³ Bij goed leiderschap dient niet uitsluitend aan een individu - bijvoorbeeld de lijsttrekker - te worden gedacht, maar gaat het tevens om het vereiste van een eensgezinde, coherente partijleiding.²⁴

Een tweede mogelijk relevante interne factor heeft te maken met de organisatie van de nieuwe partij, of van aan die partij verwante groepen. Is er organisatorische ondersteuning van een eigen, nieuw of reeds bestaand netwerk? Zo is ten aanzien van een eventuele vrouwenpartij de verwachting uitgesproken dat succes alleen dan mogelijk is als de bestaande vrouwenorganisaties het initiatief steunen, al is het maar om de reeds georganiseerde vrouwen op te laten roepen de vrouwenpartij te steunen.²⁵ Onderzoek relativeert overigens het belang van deze factor. Veel nieuwe partijen boeken (initieel) succes zonder noemenswaardige organisatie of organisatorische ondersteuning - zaken die meer van belang lijken voor de voortzetting of consolidatie van succes.²⁶

Sommige auteurs wijzen op het belang van de (electorale) doelgroep van een partij. Von Beyme heeft gesteld dat de doelgroep te groot noch te klein mag zijn; een te grote doelgroep doet de partij tussen de wal en het schip belanden, terwijl een te kleine het haast per definitie lastig maakt groot succes te behalen.²⁷ Voor Nederland is bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1989 enigszins tegen de verwachting in geconstateerd dat de electoraal meest succesvolle randpartijen (dat wil zeggen: partijen die aan verkiezingen meedoen maar geen zetel veroveren) geen duidelijke doelgroep hadden geformuleerd.²⁸ De relevantie van de doelgroep is voor het succes van nieuwe partijen dus vooralsnog niet evident.

De vierde en laatste interne factor die kan bijdragen aan het succes van nieuwe partijen zijn de hulpbronnen van de partij.²⁹ Hierbij gaat het bovenal om leden, geld en publiciteit. Het belang van deze hulpbronnen laat zich moeilijk nauwkeurig vaststellen, deels omdat de omvang ervan samenhangt

met enkele van de reeds genoemde factoren (leiderschap, organisatie).³⁰ Uit onderzoek is gebleken dat er een positief verband bestond tussen door partijen opgegeven ledentallen en aantallen behaalde stemmen; in 1989 was dit verband overigens sterker dan in 1994. Tussen de grootte van de campagnefondsen (zoals opgegeven door de betrokken partijen) en het stemmental bleek een zeer zwak positief verband te bestaan. Voorzover de gegevens een conclusie toelaten, gold dit ook voor de verkregen publiciteit en het aantal behaalde stemmen.³¹

3. Het AOV

Het AOV werd op 1 december 1993 officieel opgericht. Het Verbond behaalde bij de raadsverkiezingen van maart 1994 met 13,6% van de stemmen vijf zetels in de gemeenteraad van Eindhoven, en maakte in mei met zes vertegenwoordigers zijn intrede in de Tweede Kamer. De vraag is wat de genoemde factoren kunnen bijdragen aan de verklaring van de oprichting en het snelle succes van het AOV.

3.1 Het ontstaan van het AOV

De formele eisen die in Nederland aan de oprichting van een partij worden gesteld, zijn bescheiden genoemd. Toch had het AOV moeite om aan die eisen te voldoen: de financiering leverde problemen op. In feite werd de oprichting mogelijk gemaakt door F.J. Philips, voormalig eigenaar van het gelijknamige bedrijf. De oprichter van de partij M.C. Batenburg, die als personeelschef en trainingsmanager van een opleidingsinstituut werkzaam was geweest bij Philips, had diverse personen (onder anderen Heineken, Heijn, Brenninkmeijer) benaderd met het verzoek om steun voor de door hem op te richten partij.³² Philips was echter de eerste die bereid bleek hulp te verlenen. Hij deelde Batenburgs afkeer van de gevestigde politieke partijen en diens mening dat er behoefte bestond aan een ouderenpartij.³³ Hij schonk Batenburg en de zijnen duizend gulden om de eerste kosten te dekken. Met dit geld kon de partij officieel worden opgericht. Toen Philips er eenmaal van overtuigd was dat de plannen serieus waren, gaf hij de partij nog eens zo'n vijftienduizend gulden als startkapitaal.

Aan de inhoudelijke voorwaarde voor de oprichting van een partij was meer dan voldaan. Er was duidelijk 'iets mis': er was sprake van een maatschappelijk probleem met betrekking tot ouderen en ouderenbeleid. De in 1992 geformuleerde voorspelling van de socioloog De Vries, dat ouderen en bejaarden inzet van politieke strijd zouden worden, werd bewaarheid.³⁴ Een schets van de ouderenproblematiek maakt aannemelijk waarom dit het geval was.

In de eerste plaats is er de vergrijzing van de Nederlandse bevolking. Het aantal ouderen neemt sinds het begin van de eeuw toe, maar het tempo van

die toename zal de komende decennia hoger liggen dan de afgelopen dertig jaar. Dit gaat samen met een proces van ontgroening, het afnemen van het aandeel van jongeren in de bevolking. De veroudering van de bevolking is aldus onafwendbaar. Volgens de Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) heeft deze veroudering in het bijzonder effecten op drie terreinen: de vergrijzing van de beroepsbevolking, de financiële oudedagsvoorziening, en de zorgsector.³⁵

De afgelopen jaren is het aantal 55-plussers dat niet (meer) werkt, fors toegenomen. Volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau daalde de arbeidsparticipatie van mannen van 55 tot 64 jaar van 81% naar 46%.³⁶ In de jaren zeventig en tachtig ontstond door de toetreding van grote groepen jongeren en vrouwen een aanbodoverschot op de arbeidsmarkt, terwijl tegelijkertijd van diverse regelingen gebruik gemaakt kon worden om oudere werknemers te laten afvloeien. De kosten van uitkeringen en pensioenen aan niet-werkenden van 50 tot 64 jaar waren in 1990 opgelopen tot 26 miljard gulden, omgerekend 7% van het netto nationaal inkomen.³⁷ Zorgen over deze kosten stimuleerden het denken over maatregelen die de deelname van ouderen aan het arbeidsproces bevorderen. De WRR merkte in 1992 in een advies aan de regering op dat ouderen in de toekomst langer moeten gaan werken; een advies waarop de regering instemmend reageerde.³⁸ Recentelijk zijn diverse plannen ontwikkeld om de participatie van ouderen in de beroepsbevolking te doen stijgen; het zal ouderen moeilijker worden gemaakt om 'voortijdig' te stoppen met werken en ouderen zullen waarschijnlijk langer moeten werken dan tegenwoordig om gelijke pensioenrechten op te bouwen.

De betaalbaarheid van oudedagsvoorzieningen is de laatste jaren nadrukkelijk onderwerp van discussie geworden. Los van dit voortdurende - en vanuit het perspectief van de ouderen niet altijd even geruststellende - debat valt moeilijk vol te houden dat de afgelopen periode de uitkeringen zoals de AOW zogenaamd welvaartsvast zijn geweest. De ontwikkeling van de uitkeringen is achtergebleven bij de lonen. De koopkracht van de AOW is volgens de Voorlopige Raad voor het Ouderenbeleid sinds 1980 met 12% gedaald.³⁹ Als gevolg van het niet volledig compenseren van prijsstijgingen is de AOW in de eerste helft van de jaren negentig substantieel achtergebleven bij de loonontwikkeling.⁴⁰ Hierin zal naar verwachting de komende jaren geen verandering komen. Een belangrijke groep ouderen - ongeveer een kwart miljoen mensen - heeft niet of nauwelijks aanvullend pensioen en niet of nauwelijks eigen vermogen, en is dus vrijwel uitsluitend op de AOW als inkomstenbron aangewezen.⁴¹

Hierdoor, en wellicht mede als gevolg van het feit dat 'de AOW' hecht geworteld is in de Nederlandse samenleving, ontstond grote beroering toen het CDA eind januari 1994 bekend maakte dat men alle uitkeringen - inclusief de AOW - de komende regeerperiode wilde bevriezen. 'Onder druk van de publiciteit en van de partijtop doet Elco Brinkman op nogal geëmotioneerde

wijze de toezegging dat het CDA 450 miljoen gulden extra zal uittrekken voor de koopkrachtbescherming van de bejaarden. Maar het onderwerp zal niet meer van de publieke agenda verdwijnen,' aldus de journalist Metzke.⁴² Het CDA krijgt het zwaar te verduren: de achterban mort, en in de persoon van partijvoorzitter W. van Velzen moet Barbertje begin maart hangen. Het rumoer rondom de AOW domineerde de al geruime tijd eerder geplande actiedag tegen de bezuinigingen op het ouderenbeleid van 13 april 1994 in het PSV-stadion - de Tweede-Kamerverkiezingen staan dan voor de deur. Onder de slogan 'Handen af van de AOW' kwamen duizenden ouderen bijeen om hun onvrede en boosheid te tonen. Zo was in ruim een half jaar tijd voor de tweede maal sprake van een massaal protest van ouderen, nadat in september 1993 duizenden ouderen in Utrecht protesteerden tegen bezuinigingen op de verzorgingshuizen (zie hieronder).

De zorgsector is het derde terrein waar de gevolgen van de vergrijzing aanzienlijk zijn. Voor 1990 kon een kleine helft (45%) van alle zorguitgaven worden toegerekend aan 'gebruik' door 65-plussers.⁴³ Nederland heeft het hoogste percentage in bejaardenoorden en verpleeghuizen opgenomen ouderen van West-Europa.⁴⁴ Dit kost de overheid veel geld, terwijl daarbij de opvatting veld wint dat opname ouderen isoleert, passief en minder gelukkig maakt. Ondanks het bestaande en in de toekomst nog ernstiger dreigende gebrek aan opnamecapaciteit en de kwetsbaarheid van de bewoners in de tehuizen - tehuisbewoners hebben vergeleken met leeftijdsgenoten die elders wonen een relatief laag inkomen⁴⁵ - is de zorgsector de laatste jaren getroffen door vele bezuinigingen. Een greep uit de (voorgestelde) maatregelen. Honderden organisaties op het gebied van welzijn en volksgezondheid ontvingen in juni 1991 een schrijven van minister H. d'Ancona van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC), waarin werd aangekondigd dat de subsidie met ingang van 1 januari 1992 drastisch zou worden beperkt of zelfs geheel ingetrokken. Tal van organisaties actief met ouderen en ouderenbeleid, zoals de Stichting Opleidingen Bejaardenwerk, de ouderenbonden ANBO, PCOB en UnieKBO plus het overkoepelend orgaan COSBO en de verzorgingstehuizen, werden getroffen. Na protest en onderhandeling werd hier en daar de pijn weliswaar verlicht, maar nergens helemaal weggenomen. Staatssecretaris E. Heerma van Volkshuisvesting kondigde in 1992 aan dat zelfstandig wonende 'ouderen-met-indicatie' geen huursubsidie meer zouden ontvangen. Ook werd het idee geopperd een vermogenstoets voor verpleeghuisbewoners en mensen die langdurig afhankelijk zijn van zorg in te voeren, een idee dat de basis onder de AWBZ wezenlijk zou aantasten. In 1993 werden wederom bezuinigingen aangekondigd door WVC, onder meer voor de ouderenbonden en bejaardenoorden. In september kondigde minister d'Ancona aan dat de bejaardenoorden oude stijl binnen vijf tot tien jaar verdwenen zouden moeten zijn, hetgeen grote onrust bij ouderen wekte: velen vreesden uit hun vertrouwde huis gezet te worden. Bovendien zou in 1994 voor in totaal 127 miljoen gulden op de verzor-

gingstehuizen bezuinigd moeten worden - een bezuiniging die volgens waarnemers eigenlijk ruim het dubbele zou gaan bedragen.⁴⁶ Eind september werd in reactie op de plannen een actieweek gehouden onder het motto 'Handen af van het verzorgingshuis'. In het hele land werden protestmanifestaties georganiseerd. Het was overigens tijdens één van deze manifestaties dat Batenburg voor het eerst publiekelijk de wens uitsprak een ouderenpartij op te willen richten.⁴⁷ De actieweek werd op 29 september afgesloten in de Utrechtse Jaarbeurs. Hierbij waren zeven- à achtduizend ouderen aanwezig en hiermee was het de grootste demonstratie van ouderen die ooit in Nederland plaatsvond.⁴⁸ Minister d'Ancona trok uiteindelijk mede op instigatie van PvdA-leider W. Kok haar plannen in,⁴⁹ waarop door het kabinet de adviescommissie Modernisering Ouderenzorg (commissie-Welschen) in het leven werd geroepen. Deze commissie zou constateren dat de voorgenomen bezuinigingen niet uitvoerbaar waren.

Op basis van deze (en andere, hier niet genoemde) ontwikkelingen en voorvallen moet geconcludeerd worden dat er heel wat mis was met betrekking tot ouderen en ouderenbeleid ten aanzien van wezenlijke zaken als arbeid, inkomen, huisvesting en zorg.

Niet alleen 'objectief' waren er problemen, maar dit werd ook zo gezien en beleefd. Zo werd in het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) van 1994 meer dan bij eerdere gelegenheden de ouderenproblematiek genoemd als een der belangrijkste nationale problemen; het noemen van dit probleem vertoonde een positief verband met leeftijd. Tegelijkertijd bestond scepsis met betrekking tot de voornemens van de gevestigde partijen ten aanzien van het te voeren ouderenbeleid. In de woorden van een oudere die aanwezig was bij de manifestatie in het PSV-stadion: 'Brinkman heeft het stom gebracht, maar wat hij met de AOW wil wijkt niet zoveel af van de standpunten van een hoop andere politieke partijen. Wij ouderen hoeven niet alleen Brinkman te wantrouwen.'⁵⁰ Dat er, positiever geformuleerd, gezien de bestaande problematiek kansen lagen voor ouderenpartijen kan worden afgeleid uit het NKO. Voor een aantal problemen is gevraagd welke partij of partijen de beste ideeën hebben over de oplossing van het genoemde probleem. Een relatief grote groep (ruim 20%) verwijst waar het gaat om het waarborgen van een goede oudedagsvoorziening niet naar de gevestigde politieke partijen, maar naar (één der) ouderenpartijen.⁵¹ Kortom, het probleem was aanwezig, werd als probleem ervaren, werd door velen niet toevertrouwd aan de gevestigde partijen, en was door die partijen, het kabinetsbeleid en de acties van de ouderenbonden krachtig op de politieke agenda geplaatst - een bijzonder vruchtbare bodem voor het AOV.

3.2 Het succes van het AOV

Voor het inzicht in het succes van het AOV en voor de ordening van het be-
toog zal het geïntroduceerde onderscheid in institutionele, extern-politieke en
intern-politieke verklarende factoren worden gehanteerd.

institutionele factoren

Nederland heeft als kiesstelsel een stelsel van evenredige vertegenwoordiging
zonder drempel. Dat leidt tot een bijna zuivere vertegenwoordiging van kie-
zers in de Kamer en biedt dus kansen op succes voor nieuwe partijen. Ne-
derland kent daarentegen geen opkomst- of stemplicht meer, die waarschijn-
lijk eveneens in het voordeel van nieuwe partijen zou werken.⁵²

Nederland is een gedecentraliseerde eenheidsstaat en in een decentraal stelsel
zouden nieuwe partijen een relatief grote kans op succes hebben. Dit lijkt
voor het AOV van belang: het eerste succes werd geboekt bij raadsverkie-
zingen. Op diverse manieren droeg dit bij aan het landelijke succes. Aller-
eerst was het de kleinschaligheid van raadsverkiezingen die een 'experiment'
zonder al te veel mensen en middelen mogelijk maakte. Toen het positieve
resultaat geboekt was, kwam er steun en publiciteit, waardoor het makkelij-
ker werd de sprong naar het landelijke niveau te maken. Voor het AOV zijn
hier twee extra zaken van belang. Philips raakte door het succes in de
lichtstad overtuigd van de levensvatbaarheid van de partij en zette deze
overtuiging om in concrete steun: hij schoot de borgsom van 25.000 gulden,
vereist voor deelname aan de Tweede-Kamerverkiezingen, voor.⁵³ Binnen
het AOV zelf werden de raadsverkiezingen nadrukkelijk als proef gezien:
men had vooraf afgesproken dat men ten minste vijf zetels in Eindhoven zou
moeten behalen alvorens door te zetten naar het landelijke niveau.⁵⁴ De
verkiezingen leverden het AOV exact vijf zetels op.

Of het belang van de verkiezingen relevant is voor inzicht in het succes van
het AOV, is niet duidelijk. De opeenvolgende resultaten van het AOV zijn
niet in strijd met de verwachtingen die kunnen worden afgeleid uit het
onderscheid tussen eersterangs en tweederangs verkiezingen. Zo deed het
AOV het in Eindhoven iets beter bij de raadsverkiezingen dan bij de Kamer-
verkiezingen (13,6% respectievelijk 12,4%) en was de score over het hele
land bij de Statenverkiezingen een fractie hoger dan bij de Kamerverkiezin-
gen (5,2% respectievelijk 4,5%).⁵⁵ Tegelijkertijd zijn de verschillen in
resultaat zo gering, dat vergaande conclusies onverantwoord zijn.

extern-politieke factoren

Niet alleen bij het ontstaan maar ook bij het succes van een nieuwe politieke
partij is de ruimte die gevestigde partijen bieden potentieel van belang.
Pogen zij de politieke nieuwkomer de wind uit de zeilen te nemen of niet? In

het geval van het AOV is het om praktische en principiële redenen lastig om uit te maken wat de waarde is van deze verklarende factor. Zo werden enkele voorgestelde bezuinigingen - denk aan de interventie van Kok op het beleidsterrein van d'Ancona - weliswaar teruggedraaid, maar dit was veeleer een reactie op het protest van ouderen en ouderenbonden dan een poging het AOV dwars te zitten. In eerste instantie, na het geslaagde electorale optreden bij de raadsverkiezingen, namen de gevestigde partijen het AOV trouwens nauwelijks serieus.⁵⁶ Als de gevestigde partijen al van invloed zijn geweest op het succes van het AOV, dan hebben zij eerder de wind aangewakkerd dan uit de zeilen genomen. De hoogst ongelukkigste presentatie van het CDA-programma en de door de enorme snelheid wellicht minder geloofwaardige manier waarop vervolgens gepoogd werd de 'schade' onder ouderen te herstellen, vormen slechts een enkel voorbeeld. Het CDA stond niet alleen: de VVD beloofde vlak na de aangekondigde bezuinigingen op de bejaardenoorden 500 miljoen extra voor de ouderen. Zo probeerden de drie grote partijen voor de Kamerverkiezingen op de een of andere manier in te spelen op de op de agenda geplaatste ouderenproblematiek. Maar de vraag of en in welke mate het motief hiervoor het (gevreemde?) succes van het AOV was, is daarmee niet bevredigend beantwoord - partijen geven zelden openlijk aan dat deze of gene actie of standpuntbepaling tot doel heeft een andere partij dwars te zitten.⁵⁷ In ieder geval staat vast dat het AOV electoraal succes behaalde: als de gevestigde partijen van zins waren het AOV de wind uit de zeilen te nemen, zijn zij daar niet in geslaagd. Het valt niet uit te sluiten dat het AOV een beter resultaat zou hebben geboekt als de gevestigde partijen niets hadden gedaan, maar het empirische bewijs daarvoor valt (principiële) niet te leveren.

Wat de kenmerken van het electoraat betreft, dient eerst gekeken te worden naar de banden tussen kiezers en partijen. Er zijn inderdaad aanwijzingen dat die banden verzwakken, waarmee de kans op succes voor een nieuwe partij wordt vergroot. Zo bleek in 1994 een kwart der kiezers zich tot geen enkele partij aangetrokken te voelen; aangetrokken voelde zich 40%; 15% beschouwde zich aanhanger en bijna 20% zag zich als overtuigd aanhanger van een partij. Dit beeld is vergelijkbaar met dat voor eerdere jaren, maar het aantal overtuigde aanhangers lijkt af te nemen.⁵⁸ Tegen het gebruik van begrippen als 'aanhanger van een partij' wordt echter in Nederland wel bezwaar gemaakt. Het geïmporteerde concept van partij-identificatie zou hier niet werken, omdat kiezers zich niet zozeer met een partij maar met een sociale groep of 'zuil' identificeren - al bezit die zuil overigens wel een 'eigen' partij.⁵⁹ Het proces van ontzuiling dat zich langzaam maar zeker voortzet, zou deze band aantasten en dus de kans op succes voor een nieuwe partij als het AOV doen toenemen - zeker indien ontzuiling zich ook onder ouderen zou voordoen.⁶⁰ Hoewel ouderen meer dan jongeren verzuild stemmen, blijkt een deel der oudere kiezers zich inderdaad aan het verzuilde patroon te onttrekken. Juist onder seculiere arbeiders en katholieken was dit

het geval. En van de niet-verzuimd stemmende katholieken zowel als van de niet-kerkse arbeidersklasse gaf ongeveer één op de drie kiezers de stem aan één der ouderenpartijen. De katholieken en de niet-kerkse arbeidersklasse behoorden traditioneel tot de natuurlijke achterban van CDA respectievelijk PvdA, partijen die het bij de Kamerverkiezingen van 1994 slecht deden. Deze gegevens maken het aannemelijk dat de ouderenpartijen geprofiteerd hebben van de ontzuiling van de (oudere) kiezers, die tot de traditionele achterban van het CDA en van de PvdA behoorden.⁶¹

Van een substantiële toename van de omvang van het electoraat was in 1994 geen sprake. De toename van het aandeel oudere kiezers binnen het electoraat kan het AOV wel in de kaart hebben gespeeld, juist nu die oudere kiezers hun partijtrouw lieten voor wat het was en zich ongekend heftig roerden. 'Het zijn de ouderen, gewoonlijk de meest trouwe categorie kiezers, die op drift zijn geraakt.'⁶² Als variant op deze factor is in het voorafgaande het (politieke) ontwaken van een sociale groep genoemd, waarbij voor het AOV vooral aan ouderen gedacht moet worden. Zo'n ontwaakte groep kan aan het succes van een nieuwe partij ten grondslag liggen. Hiervoor is weinig bewijs te vinden. Zo heeft onderzoek aangetoond dat er onder ouderen geen sprake is van een duidelijk groepsbewustzijn, wat met de heterogeniteit van de groep kan samenhangen.⁶³ De gedeelde hoge leeftijd alleen is onvoldoende basis voor het gevoel een groep te zijn. Bij de verklaring van het succes van het AOV kan dus geen beroep worden gedaan op de groei in omvang van het electoraat of de bewustwording van een deel van dit electoraat; wel is het oudere deel van het electoraat enigszins 'op drift' geraakt.

Bij de kenmerken van het electoraat maken we ten slotte nog melding van een verschijnsel verwant aan tactisch of strategisch stemgedrag. Los van de genoemde mogelijke overwegingen van kiezers - met het oog op het kiesstelsel: verspil ik mijn stem?; met het oog op het belang van de verkiezingen: gaat het hier om de macht of niet? - kan het oordeel dat men heeft over kleine versus grote partijen van belang zijn. Bijna elke nieuwe partij begint klein, en als onder de kiezers de mening leeft dat kleine partijen geen taak hebben, dan wordt het voor een nieuwe partij lastig om succes te behalen. Op basis van het NKO van 1994 kan worden geconstateerd dat een deel van het electoraat wel degelijk een politieke rol ziet weggelegd voor kleine partijen: ongeveer de helft der ondervraagden is het oneens met de stelling dat alleen grote partijen werkelijk iets kunnen betekenen in de politiek, en slechts één op de vijf kiezers betuigt instemming met de stelling dat mensen die op kleine partijen stemmen, hun stem verspillen.⁶⁴ De vrees dat een stem voor een kleine partij een verloren stem is, blijkt dus slechts bij een minderheid aanwezig en derhalve het succes van een nieuwe partij niet in de weg te staan. Zowel stemmen vanuit het hart als stemmen vanuit het hoofd kan zo een bijdrage leveren aan het succes van een nieuwe partij als het AOV.

intern-politieke factoren

Het is niet eenvoudig na te gaan of het leiderschap effect heeft gehad op het succes van het AOV, mede omdat het idee van dit 'leiderschap' op theoretisch niveau onvoldoende is gespecificeerd. Wanneer is een politiek leider charismatisch, inspirerend of bekend? Van de leiders van het AOV - in den beginne: Batenburg en mevr. H.M. Nijpels-Hezemans - kan in ieder geval moeilijk worden beweerd dat zij nationale bekendheden waren. Wel genoot Nijpels enige bekendheid in Eindhoven, waar zij raadslid voor de VVD was geweest voordat zij die partij verliet na een aantal conflicten. Na de oprichting van het AOV werden beiden meer bekender. Met name Nijpels kreeg als lijsttrekker aandacht, vanwege haar relatief jonge leeftijd en haar familieband met E.H.T.M. Nijpels, haar zwager, die in de jaren tachtig politiek leider van de VVD en minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu was geweest. Of de leiders van het AOV charismatisch en inspirerend waren, valt moeilijk na te gaan, alleen al vanwege de gecompliceerdheid van beide begrippen.⁶⁵ Zeker is dat zij, en dan met name Batenburg, in staat waren in zeer korte tijd mensen enthousiast te maken voor het AOV. Of dit aan charisma of aan andere kwaliteiten moet worden toegeschreven, is hierbij van ondergeschikt belang.⁶⁶ Derhalve kan met enig recht worden beweerd dat de combinatie Batenburg-Nijpels toch over enkele eigenschappen beschikte die het succes van het AOV in de hand hebben gewerkt.

Los van individuele personen gaat het bij het leiderschap om zaken als coherentie en eensgezindheid van de partijleiding als geheel. Laat de geschiedenis het beeld niet vertroebelen: in de beginperiode van het AOV bestond een dergelijke eensgezindheid. De direct betrokkenen van het eerste uur werkten eendrachtig samen om het AOV van de grond te krijgen en te laten slagen.⁶⁷

Wat is het belang geweest van de organisatie of organisatorische ondersteuning? Op basis van de literatuur kon worden vermoed, dat nieuwe partijen het goed zouden kunnen doen zonder noemenswaardige organisatie. Het AOV kan worden toegevoegd aan de lijst van partijen waarvoor dit vermoeden correct is. In feite kwam het AOV pas ná de Kamerverkiezingen toe aan het opzetten van een partijorganisatie. In het prille begin was er geen formele organisatie. Mensen werden op straat aangesproken om mee te doen en persoonlijke netwerken werden ingeschakeld om menskracht en andere middelen te verzamelen. Dat enkele betrokkenen van het eerste uur enige organisatorische ervaring hadden,⁶⁸ maakte het mogelijk dat deze werkwijze effectief was. De snelle opeenvolging van oprichting (december 1993), deelname aan raadsverkiezingen (maart 1994) en aan Kamerverkiezingen (mei 1994) en het onverwacht grote succes, stonden de opbouw van een partijorganisatie in de weg. Na de Kamerverkiezingen gaf het AOV hieraan prioriteit; men besloot om die reden niet aan de Europese verkiezingen van juni 1994 mee te doen. Het succes van het AOV kan al met al niet aan de

(eigen) organisatie worden toegeschreven.

Ook organisatorische ondersteuning van bijvoorbeeld de ouderenbonden, is onbruikbaar in de verklaring van het succes: die ondersteuning was er niet. De ouderenbonden bleken niet enthousiast over het initiatief, vanuit de opvatting dat politieke partijen niet moesten opkomen voor een deel- maar voor het algemeen belang. Het ontstaan en het succes van het AOV konden door de ouderenbonden ook worden opgevat als een soort motie van afkeuring aan hun adres, te meer daar zulks vanuit de partij werd gesuggereerd. Een derde reden waarom de organisatorische ondersteuning uitbleef heeft te maken met het idee dat belangengroepen hun tijd en energie liever aan grote gevestigde dan aan kleine nieuwe partijen besteden.⁶⁹ In de formulering van een woordvoerder van de Algemene Nederlandse Ouderenbond (ANBO): 'Wij willen integratie van ouderen in de samenleving en richten ons op grote partijen. Een splinterpartij in de Tweede Kamer leidt alleen maar tot versnippering.'⁷⁰

Hiervoor zijn al enkele kenmerken van het electoraat aan de orde geweest; bij de doelgroep van een partij gaat het om dat deel van het electoraat waar een partij zich op wenst te richten. Voor het AOV ligt de doelgroep voor de hand: de ouderen. De zaak zat echter iets ingewikkelder in elkaar. Batenburg wilde nadrukkelijk dat het AOV zich niet uitsluitend op ouderen zou richten - voor je het weet heb je dan te maken met een gewone politieke partij, en dat wilde hij voorkomen. Batenburg verafschuwde politiek en politieke partijen en had zijn geesteskind bewust geen 'partij' genoemd. Voor de oprichter was het woordje 'Algemeen' van belang, het ging om een 'partij' voor iedereen. Liever dan AOV zou hij zijn initiatief de naam AOJV hebben gegeven: Algemeen Ouderen en Jongeren Verbond, maar de naam AOV was toen al bekend geworden.⁷¹ Ondanks dit alles ligt het voor de hand dat de ouderen de doelgroep van het AOV vormden. In de concept-statuten was opgenomen dat de vereniging zich in het bijzonder ten doel stelde 'de behartiging van de belangen van ouderen in de leeftijd van vijftig jaar en ouder'; in de definitieve versie heet het dat het AOV zijn doel toespitst 'op het welzijn van alle mensen in de overtuiging dat daardoor aan de ouderen van nu en van de toekomst de beste bescherming op materieel en immaterieel gebied wordt geboden' - de gerichtheid op alle mensen terwille van de bescherming van de ouderen. In de verkiezingsprogramma's wordt relatief veel aandacht aan de ouderenproblematiek besteed, en volgens Nijpels richt het AOV zich op 'alles in betrekking met ouderen'.⁷² Volgens Batenburg mocht het dan niet zo zijn, maar het AOV had de ouderen duidelijk als doelgroep voor ogen. En deze gerichtheid heeft naar het schijnt vrucht gedragen: uit gegevens van het NKO en van het bureau Inter/View blijkt dat het bovenal ouderen zijn geweest die het AOV aan zijn succes hebben geholpen. 'Uiteraard hebben deze [ouderen]partijen het vooral goed gedaan onder oudere kiezers: ruim 80% van de AOV-kiezers is de vijftig gepasseerd... Het vermogen om kiezers uit alle windstreken aan te trekken en de

zeer eenzijdige leeftijdsopbouw maken AOV en Unie 55+ een soort D66 voor oudere kiezers.⁷³

Tot slot wordt met betrekking tot de interne factoren gekeken naar het belang van hulpbronnen als geld, leden en publiciteit. Wat het eerste betreft: het AOV zat permanent krap bij kas en heeft het succes zeker niet 'gekocht'. Het belang van het ledental kan moeilijk nauwkeurig worden aangegeven door het ontbreken van betrouwbare cijfers.⁷⁴ Volgens Nijpels had de partij vlak voor de Kamerverkiezingen meer dan vijfhonderd leden.⁷⁵ Hiermee lag het ledental onder dat van enkele andere nieuwe partijen die zónder succes een zetel trachten te bemachtigen.⁷⁶ Het succes van het AOV kan dus moeilijk verklaard worden met een verwijzing naar het ledental. En de publiciteit? Onderzoek naar de berichtgeving in drie landelijke dagbladen wijst uit, dat elf berichten over het AOV verschenen. Maar er verschenen 59 (merendeels negatieve) berichten over de CP'86, 23 over de SP, negen over de Groenen en twee over de Unie 55+.⁷⁷ De CP'86 behaalde net als De Groenen geen zetel, de Unie 55+ haalde één zetel, de SP twee en het AOV zes. Zo op het oog is er geen rechtlijnig positief verband tussen de hoeveelheid publiciteit voor en de mate van succes van een partij.⁷⁸ Een specifiek voor het AOV relevante hulpbron mag niet onvermeld blijven: Philips. Hij zorgde zoals gezegd voor de broodnodige financiën. Belangrijk is ook dat Frits Philips een begrip is in Eindhoven. Philips bezorgde het AOV een vliegende start door in te stemmen met de koppeling van zijn naam aan het AOV. Batenburg had zich dit terdege gerealiseerd en expliciet toestemming gevraagd de naam van Philips te mogen gebruiken: 'Daar heb ik een enorme opsteker mee gehad. Philips heeft in Eindhoven een geweldige naam, vooral bij de gewone mensen.'⁷⁹

Voor het begrip van het succes van het AOV moeten nog twee factoren genoemd worden, die niet direct voortvloeien uit of passen bij de suggesties die te vinden zijn in de literatuur. De eerste heeft te maken met de partijnaam. De naam Algemeen Ouderen Verbond lijkt op Algemene Ouderen Bond. Deze gelijkenis kon tot misverstanden en tot extra steun voor het AOV leiden. Dit was de partijtop bekend: Nijpels erkende dat het ledenbestand van het AOV in het begin voor een deel uit oude mensen bestond die soms dachten dat ze lid van een ouderenbond waren geworden.⁸⁰ De ouderenbonden zelf merkten na de Kamerverkiezingen dat sommige van hun leden op het AOV hadden gestemd in de veronderstelling een stem uit te brengen op de voorzitter van de eigen ouderenbond.⁸¹ De gelijkenis van de naam AOV met AOW is evident, maar of deze gelijkenis het AOV electoraal voordeel heeft gebracht is niet vast te stellen.⁸²

Ten tweede zijn er mogelijke opkomst-effecten. De hoogte van de opkomst kan, bijvoorbeeld door de uiteenlopende mate van partijrouw bij onderscheiden partij-achterbannen, van invloed zijn op de door partijen behaalde resultaten. De Tweede-Kamerverkiezingen van mei 1994 kenden met 78,3%

de laagste opkomst bij parlamentsverkiezingen sinds de afschaffing van de opkomstplicht. En: 'De ouderenpartijen hebben geprofiteerd van het feit dat oudere kiezers trouwer naar de stembus gaan dan jongere kiezers.'⁸³ De hogere opkomst onder ouderen hangt enerzijds samen met het onder deze groep relatief sterk levende idee dat stemmen een (morele) plicht is en kan anderzijds mede het gevolg zijn van het simpele feit dat vrij veel stemlokalen in bejaardentehuizen gehuisvest zijn, wat het voor de aldaar wonende ouderen in elk geval wel heel eenvoudig maakt hun stem uit te brengen.⁸⁴

4. Slotopmerkingen

In de verklaring van de oprichting en het succes van het AOV zijn de extern-politieke factoren van het grootste belang. Hierbij gaat het in het bijzonder om het bestaan en de politisering van de ouderenproblematiek, gecombineerd met het minder handige optreden van de gevestigde politieke partijen in dezen. Het AOV werd opgericht als reactie op aangekondigde bezuinigingen van PvdA-minister d'Ancona van WVC: haar in de zomer van 1993 aangekondigde bezuinigingsplan riep verzet op. Het leidde tot onder meer een protestbijeenkomst op het provinciehuis in Den Bosch waar Batenburg in zijn hoedanigheid van actief lid van belangenorganisaties voor ouderen aanwezig was, en bracht hem op het idee een politieke partij voor ouderen op te richten. Een prima start bij de raadsverkiezingen en het wispelturige en weinig vertrouwen wekkende optreden van 'de' gevestigde politiek gaven Batenburg en de zijnen vervolgens vleugels.

De externe factoren zorgden voor een bijzonder gunstige uitgangspositie voor het AOV, maar voor het benutten van de geboden kansen moet toch ook gekeken worden naar intern-politieke factoren. Denk aan Philips, die niet alleen enkele financiële obstakels uit de weg ruimde, maar in het prille begin zijn goede naam leende aan het initiatief van Batenburg. Batenburg en enkele andere AOV-ers van het eerste uur slaagden er tevens in om hun persoonlijke netwerken (inclusief families) te activeren.

En toch laat het ontstaan en succes van het AOV zich niet goed beschrijven als men, naast de institutionele en in- en extern-politieke factoren, geen oog heeft voor een in de literatuur min of meer verwaarloosde factor: het toeval. Deze factor - het is al gezegd: de eenmalige gebeurtenis is per definitie uitermate lastig op te nemen in een coherente theorie over de ontwikkeling van nieuwe politieke partijen - speelde in het geval van het AOV een aanwijsbaar grote rol. Enkele voorbeelden:

- In september 1993 ontmoette J. van Gijzel, verslaggever voor het *Eindhovens Dagblad*, bij de protestbijeenkomst in Den Bosch Batenburg. Van Gijzel zette op 28 september 1993 met een klein bericht onder de kop 'Eindhovenaar (74) wil bejaardenpartij oprichten' het spel op de wagen.
- Batenburg was overtuigd van het belang van een ouderenpartij,

maar was niet op de hoogte van het feit dat al in september 1992 de ouderenpartij Politieke Unie 55+ was opgericht en zijn initiatief dus in zekere zin 'overbodig' was.

- Eindhoven bleek een goede startplaats voor het AOV, vooral ook vanwege de medewerking aan het AOV van Philips - zou de plaatselijke pers net zo positief, de aandacht even groot, het lokale resultaat even opzienbarend zijn geweest als een van de andere (en eerder!) door Batenburg benaderde kopstukken zou hebben toegehaapt?
- Nijpels was na de nodige aanvaringen in december 1993 uit haar partij (VVD) gestapt, en was als min of meer ervaren en uiterst mondige politica net op tijd voor het AOV beschikbaar.
- Het AOV had zelf als voorwaarde voor deelname aan de Kamerverkiezingen het behalen van vijf raadszetels gesteld. Er werden precies vijf zetels gehaald.
- De aankondiging van de bevestiging van de uitkeringen door het CDA verliep op een hoogst ongelukkige manier: de econoom A. Kolnaar verzorgde mede de presentatie van het programma en gaf - meer als wetenschapper dan als politicus - op de vraag of het hier ook om de AOV ging, onverbloemd een bevestigend antwoord. De voorzitter van de verkiezingsprogramma-commissie, de politiek gepokt en gemazelde oud-minister G.J.M. Braks, was bij deze bijeenkomst afwezig.

Het toeval, de aaneenschakeling van eenmalige gebeurtenissen waarvan de gevolgen niet bekend en veelal ook niet als zodanig bedoeld en (te) voorzien zijn, speelde een belangrijke rol in het ontstaan en het succes van het AOV. Voor wie een alomvattende theorie over het ontstaan en succes van nieuwe politieke partijen wil ontwikkelen, is dat een welhaast onoverkomelijk probleem. Maar wie de werkelijkheid enigszins tracht te doorgronden, kan er niet omheen. En bovendien: in de eigenaardigheden van het specifieke geval tonen zich veelal ook de aardigheden.

noten

1. Dit hoofdstuk is een bewerking van V. van Stipdonk, *Het Algemeen Ouderen Verbond. Verklaringen van het ontstaan en succes van een nieuwe partij*, doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden, 1995. Met dank aan C.E. Mudde voor commentaar op een eerdere versie van dit betoog.
2. *De Telegraaf*, 6 november 1995.
3. Bij de Statenverkiezingen behaalde de combinatie van Ouderen Unie 55+ en AOV 5,2%; het resultaat van de Tweede-Kamerverkiezingen (samen 4,5%) werd dus nog overtroffen.
4. Zie bijvoorbeeld R. Andeweg en G. Irwin, 'Verwarring houdt CDA-kiezers thuis', in: *de Volkskrant*, 4 mei 1994.

5. R. Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*, Utrecht, 1992, 18.
6. Zie R. Harmel, 'On the study of new parties', in: *International Political Science Review*, 6 (1985), no. 4, 405-406.
7. Dit criterium is geïnspireerd door Rochon, die een partij als nieuw beschouwt als deze voor de eerste maal in een vertegenwoordigend lichaam verkozen is; wij achten het *meedoen* van essentieel belang. Zie Th.R. Rochon, 'Mobilizers and challengers: Toward a theory of new party success', in: *International Political Science Review*, 6 (1985), no. 4, 419-440.
8. Zie bijvoorbeeld Harmel, *op.cit.*, 413.
9. Zie R. Harmel and J.D. Robertson, 'Formation and succes of new parties: A cross-national analysis', in: *International Political Science Review*, 6 (1985), no. 4, 514.
10. Zie A.P.M. Lucardie, 'Binnenkomers en buitenstaanders. Een onderzoek naar partijen die in 1994 hun entree in de Tweede Kamer trachtten te maken', in: *Jaarboek 1994 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1995, 123-148.
11. C. Hauss and D. Rayside, 'The development of new parties in Western democracies since 1945', in: L. Maisel and J. Cooper, eds., *Political Parties: Development and Decay*, Beverly Hills, 1978, 39.
12. Hauss and Rayside, *op.cit.*, p.43; Harmel and Robertson, *op.cit.*, 516.
13. J. Ackaert en L. de Winter, 'De afwezig en hebben andermaal ongelijk. De stemverzaking in Vlaanderen op 24 november 1991', in: M. Swyngedouw e.a., red., *Kiezen is verliezen. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen*, Leuven, 1993, 67-82.
14. Hauss and Rayside, *op.cit.*, 45; Harmel and Robertson, *op.cit.*, 516; K. von Beyme, *Parteien in westlichen Demokratien*, München, 1984, 38-39.
15. Zie voor dit onderscheid K. Reif and H. Schmitt, 'Nine second order national elections: A conceptual framework for the analysis of European election results', in: *European Journal of Political Research*, 8 (1980), no. 1, 3-44; K. Reif, ed., *Ten European elections: campaigns and results of the 1979/1981 first direct elections to the European parliament*, Aldershot, 1985; C. van der Eijk, 'De noodzakelijke terugtred van de nationale partijen. De electorale uitdaging', in: G. Voerman, red., *Politiek zonder partijen? Over de horizon van de partijpolitiek*, Amsterdam, 1994, 33-53.
16. C. van der Eijk en G. Schild, 'Het landelijk kompas van de provinciale kiezer. Over opkomst en partijkeuze bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 6 maart 1991', in: C. van der Eijk e.a., red., *Verkiezingen zonder mandaat. Politieke communicatie en provinciale verkiezingen*, Den Haag, 1992, 100.
17. Zie Hauss and Rayside, *op.cit.*, 47-48; Lucardie, 'Binnenkomers en buitenstaanders', 125, 139.
18. Aldus met name J.-M. Le Pen; zie F. Elbers en M. Fennema, *Racistische partijen in West-Europa. Tussen nationale traditie en Europese samen-*

- werking, Leiden, 1993, 49; R. van den Brink, *De internationale van de haat. Extreem-rechts in West-Europa*, Amsterdam, 1994, 55.
19. Zie onder meer M.P. Wattenberg, *The Rise of Candidate-Centered Politics. Presidential Elections of the 1980s*, Cambridge, 1991.
20. Zie bijvoorbeeld A.T.J. Nooij, *De Boerenpartij. Desoriëntatie en radicalisme onder de boeren*, Meppel, 1969.
21. Hauss and Rayside, *op.cit.*, 50.
22. Zo is ten aanzien van extreem-rechtse partijen opgemerkt dat zij hun toekomst niet in eigen hand hebben: 'Het zijn partijen die hun heil te verwachten hebben van het falen van de anderen.' Zie: P. Stouthuysen, *Extreem-rechts in na-oorlogs Europa*, Brussel, 1993, 176. Zie ook Berrington, *op.cit.*, 458; en A.P.M. Lucardie, 'Politici in de periferie. Een verkennend onderzoek naar partijen aan de rand van het politiek systeem', in: *Jaarboek 1989 DNPP*, Groningen, 1990, 126-143.
23. Hauss and Rayside, *op.cit.*, 51; Von Beyme, *op.cit.*, 39; zie ook Lucardie, 'Politici in de periferie', 136.
24. Hauss and Rayside, *op.cit.*, 52.
25. M.H. Leijenaar en H. van de Velde, 'Belangenbehartiging door vrouwen: vrouwenpartijen', in: *Acta Politica*, 24 (1989), no. 1, 26.
26. Hauss and Rayside, *op.cit.*, 52.
27. Von Beyme, *op.cit.*, 39.
28. Lucardie, 'Politici in de periferie', 136.
29. *Ibidem*, 132.
30. Een andere complicerende factor is dat men voor sommige gegevens (ledentallen, financiële middelen) van de partij zelf afhankelijk is en er redenen kunnen zijn voor die partij om gegevens te presenteren die op gespannen voet met de werkelijkheid en waarheid staan.
31. Zie Lucardie, 'Politici in de periferie', 136 voor 1989; en Lucardie, 'Binnenkomers en buitenstaanders', 137-138 voor 1994. De gevonden verbanden hebben betrekking op randpartijen, maar een meerderheid van die randpartijen is tevens nieuw, zodat met enige voorzichtigheid gezegd kan worden dat de bevindingen voor het succes van nieuwe politieke partijen evenzeer relevant zijn.
32. Interview van Van Stipdonk met M.C. Batenburg, 4 juli 1995.
33. *De Volkskrant*, 5 mei 1994; *Algemeen Dagblad*, 10 juni 1995.
34. G. de Vries, *Nederland verandert. Sociale problemen in de jaren tachtig en negentig*, Amsterdam, 1992, 39.
35. Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Ouderen voor ouderen. Demografische ontwikkelingen en beleid 1993*, Den Haag, 1992.
36. Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en cultureel rapport 1994*, Rijswijk, 1994, 173.
37. J.M. Timmermans, *Rapportage ouderen 1993*, Rijswijk, 1993, 11 en 98.
38. WRR, *op.cit.*; G. Tielen, 'Beleid van belang', in: *Senior*, 39 (1993), 7/8, 21.

39. G. Tielen, 'Beleid van belang', in: *Senior*, 40 (1994), no. 2, 25.
40. J.M. Timmermans, *op.cit.*, 16.
41. C. Petersen, 'Inkomen en vermogen van ouderen', in: *Liberaal Reveil*, 38 (1994), no. 5, 192.
42. M. Metze, *De stranding*, Nijmegen, 1995, 218.
43. Zie J.A. Weggemans, 'De overheid en ouderen', in: *Liberaal Reveil*, 38 (1994), no. 5, 181.
44. De Vries, *op.cit.*, 40.
45. Zie Timmermans, *op.cit.*
46. G. Tielen, 'Beleid van belang', in: *Senior*, 39 (1993), no. 9, 22.
47. In deze actieweek is dus de eigenlijke kiem van het AOV te vinden. Tijdens die week werd op het provinciehuis te Den Bosch op 27 september 1993 een bijeenkomst gehouden waarbij Batenburg, die een functie bekleedde in enkele belangenorganisaties voor ouderen, aanwezig was. Hier sprak hij de wens uit een politieke partij voor ouderen op te richten, de Algemene Bejaardenpartij. Dit idee werd opgepikt door het *Eindhovens Dagblad*.
48. Aldus het *NRC-Handelsblad*, 30 september 1993.
49. In de woorden van d'Ancona: 'Een week lang ben ik voor rotte vis uitgescholden. Aan het eind van die week was er een bijeenkomst van de PvdA in Eindhoven. Ik zat in de zaal en ter plekke trok Kok de bezuinigingsmaatregel in.' Zie: P. Rehwinkel en J. Nekkers, *Regerenderwijs. De PvdA in het kabinet-Lubbers/Kok*, Amsterdam, 1994, 195.
50. Geciteerd in *de Volkskrant*, 14 april 1994.
51. Dit is geen keihard gegeven, maar is met de grootst mogelijke mate van waarschijnlijkheid het geval. In het codeboek van het NKO zijn de ouderenpartijen niet apart opgenomen als antwoord-alternatief; waar bij vijf andere voorgelegde problemen de verwijzingen naar de categorie 'andere partij' tot ongeveer 1% beperkt blijven, schiet dit percentage bij het probleem van het waarborgen van een goede oudedagsvoorziening omhoog naar 22%. Het is uitermate waarschijnlijk dat het bij de 'andere partij' gaat om een der ouderenpartijen. Zie H. Anker en E.V. Oppenhuis, *Dutch Parliamentary Election Study 1994*. Amsterdam, 1995, 140-148; en K. Aarts, 'Nationale politieke problemen, partijcompetentie en stemgedrag', in: Van Holsteyn en Niemöller, red., *op.cit.*, 183.
52. Dit laatste effect moet, althans met betrekking tot het AOV en bij de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 1994, wellicht worden gerelativeerd. In het NKO behaalden de ouderenpartijen namelijk 4,1% onder de stemmers, en zei van de niet-stemmers 4,3% op deze partijen te hebben gestemd als men toch een stem had uitgebracht; zie Anker en Oppenhuis, *op.cit.*, 134, 140. Gezien de kleine aantallen respondenten die het betreft (en het feit dat in het NKO geen onderscheid is aangebracht tussen AOV en Unie 55+) moet de basis van deze conclusie echter enigszins wankel worden geacht.
53. Het AOV kreeg als gevolg van het behaalde resultaat deze borgsom terug, maar mocht van Philips 10.000 gulden houden.

54. Interview van Van Stipdonk met J. Leemans, vice-secretaris van het AOV, 19 januari 1995.
55. Bij deze resultaten gaat het in beide gevallen om de stemmen van AOV en Unie 55+ samen. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen was men een lijstverbinding aangegaan om een eventuele restzetel niet verloren te laten gaan. De ironie wilde dat deze ook inderdaad werd behaald en werd bezet door de zich als kamerlid eigenzinnig opstellende en oktober 1994 als AOV-lid geroyeerde Th.J.M. Hendriks. Achteraf betreurde lijsttrekker Nijpels om deze reden de lijstverbinding dan ook. Interview van Van Stipdonk met J. Nijpels, 25 januari 1995.
56. Interview van Van Stipdonk met mevr. M. Lindhout, voorzitter van de PvdA-gemeenteraadsfractie in Eindhoven, 19 september 1994.
57. Er zijn overigens uitzonderingen op deze regel. Zo riep Kok in de aanloop naar de Tweede-Kamerverkiezingen kiezers op om toch vooral niet op een ouderenpartij te stemmen: 'Want dan vervreemdt U van Uw kinderen en Uw kleinkinderen,' zie: *Eindhovens Dagblad*, 7 mei 1994.
58. Zie K. Niemöller, 'Binding met partijen', in: Van Holsteyn en Niemöller, *op.cit.*, 142-156.
59. Zie J.J.A. Thomassen, 'Party-identification as a cross-national concept: Its meaning in the Netherlands', in: I. Budge, I. Crewe and D. Farlie, eds., *Party Identification and Beyond. Representations of Voting and Party Competition*, Londen, 1976, 63-79. Zie ook C. van der Eijk en B. Niemöller, *Electoral Change in the Netherlands. Empirical Results and Methods of Measurement*, Amsterdam, 1983, 307-347; en B. Niemöller en C. van der Eijk, 'Partij en kiezer. Herwaardering van een relatie', in: *Jaarboek 1989 DNPP*, Groningen, 1990, 144-162.
60. R. Andeweg, 'Afscheid van de verzuiling?', in: Van Holsteyn en Niemöller, *op.cit.*, 111-125.
61. Eigen onderzoek van Van Stipdonk maakt aannemelijk dat het AOV het bij de raadsverkiezingen in Eindhoven goed deed onder oudere, voormalige CDA- en PvdA-kiezers. De AOV-aanhang bij de Tweede-Kamerverkiezingen zou voor ruim een kwart bestaan uit voormalige CDA-kiezers en voor bijna een kwart uit voormalige PvdA-kiezers. Zie hiervoor ook Andeweg en Irwin, *op.cit.*
62. Andeweg en Irwin, *op.cit.*
63. Zie P. Dekker en P. Ester, *Social and Political Attitudes in Dutch Society*, Rijswijk, 1993, 87.
64. Anker en Oppenhuis, *op.cit.*, 64.
65. Zie voor een zinvolle beschouwing over het begrip charisma bijvoorbeeld R. van Dooren, *Messengers from the Promised Land. An Interactive Theory of Political Charisma*, Leiden, 1994.
66. Batenburg zelf meende overigens het eerste: 'Ik denk dat ik charisma heb'; geciteerd in *de Volkskrant*, 19 april 1995.

67. Aldus is de stellige indruk gebaseerd op de diverse interviews die Van Stipdonk met deze direct betrokkenen heeft gevoerd.
68. Batenburg was voorzitter van de Regionale Organisatie voor Bewonerscommissies Bejaardenoorden (ROBB) en zat hij in het provinciaal orgaan van de landelijke organisatie LOBB; J. van Leeuwen, die als eerste het initiatief van Batenburg steunde en partijsecretaris werd, was actief in een plaatselijke afdeling van de Katholieke Ouderenbond; H. Hendriks was secretaris van de Federatie van Philipsverenigingen voor gepensioneerden; Th. de Ouden zat lange tijd in het bestuur van een Kamer van Koophandel en was jarenlang raadslid; Nijpels had eveneens ervaring opgedaan als raadslid.
69. Zie S.L. Fischer, *The Minor Parties of the Federal Republic of Germany. Toward a comparative theory of minor parties*, Den Haag, 1974, 158.
70. *Trouw*, 19 april 1994.
71. Het AOV heeft overigens wel een jongerenafdeling gekregen, maar deze afdeling leidt een min of meer sluimerend bestaan.
72. Interview van Van Stipdonk met Nijpels, 25 januari 1995.
73. Andeweg en Irwin, *op.cit.*
74. Het AOV kon geen overzicht van de ontwikkeling in het ledenbestand verschaffen.
75. Zie *Trouw*, 5 mei 1994.
76. Zie hiervoor Lucardie, 'Binnenkomers en buitenstaanders', 138.
77. *Ibidem.*
78. Het gaat hier om het succes bij de kamerverkiezingen. Dat de (positief getoonzette) berichtgeving in het *Eindhovens Dagblad* in het bijzonder voor de oprichting van het AOV van belang is geweest, lijkt onomstreden.
79. Interview van Van Stipdonk met Batenburg, 4 juli 1995.
80. Ongepubliceerd interview van A.P.M. Lucardie met Nijpels, 1 november 1994; DNPP.
81. Zie *de Volkskrant*, 29 oktober 1994, en *NRC-Handelsblad*, 9 juli 1994.
82. En niet toevallig - aldus oprichter Batenburg in een interview met Van Stipdonk, 4 juli 1995.
83. I. Smeets, 'Opkomst bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer', in: Van Holsteyn en Niemöller, *op.cit.*, 66.
84. In dit kader is het van belang te weten, dat het AOV van deze gekende lokatie van de electorale doelgroep gebruik maakte. Gedurende de campagne werd menig bejaardentehuis bezocht.